

РОЛЯ СУДОВЫХ УСТАНОВ БЕЛАРУСІ Ў АБОРОНЕ ІНТАРЭСАЎ ПРАВАСЛАўНАЙ ЦАРКВЫ Ў 1872–1914 гг.

Гушчынскі І.Г.,

Абарона інтарэсаў праваслаўнай царквы ў адзначаны перыяд з'яўлялася для царскага ўрада вельмі важнай у палітычных адносінах справай, бо менавіта праваслаўе з'яўлялася ідэалагічнай асновай самадзяржаўя. На тэрыторыі Беларусі, акрамя таго, гэта было цесна звязана з палітыкай улад па барацьбе з польскім і яўрэйскім уплывамі. Важнае месца ў гэтай справе адводзілася судовым установам. Нягледзячы на на абвясчэнне прынцыпу аддзялення судовай улады ад адміністрацыйнай паводле судовай рэформы 1864 г., якая была распаўсюджана на тэрыторыю Беларусі ў 1872–1883 гг., органы суда з'яўляліся адным з інструментаў самадзяржаўя для абароны сваіх палітычных інтарэсаў.

У свеце вышэйсказанага бачыцца невыпадковым, што ўзровень рэпрэсіўнасці судоў (адносіны колькасці асуджаных да агульнай лічбы падсудных) пры вырашэнні імі менавіта рэлігійных спраў быў найбольш высокім. Так, Мінскім акруговым судом вызвалена з-ад суда ці апраўдана ў 1884–1886 гг. было ўсяго 14,3% падсудных, што значна менш, чым па іншых катэгорыях крымінальных спраў (ад 19,8% па справах аб службовых злачынствах да 60% па справах аб злачынствах супраць правоў сямейных) [1]. Згодна статыстыцы, узровень рэлігійнай злачыннасці на тэрыторыі Беларусі не перавышаў адведзеных паказчыкаў па імперыі ў цэлым. Па даных за 1899–1901 гг., колькасць асуджаных агульнымі судовымі ўстановамі па такіх справах у разліку на 1 млн насельніцтва складала: па ўсіх судовых акругах імперыі – 14, па 5-ці заходніх губернях (Віцебскай, Віленскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай) – 12,4 [2]. У цэлым дадзеныя лічбы можна назваць супастаўнымі. Аднак у палітычным і паліканфесійным Заходнім краі рэлігійныя злачынствы набывалі асобую вастрыню. У большасці выпадкаў у якасці абвінавачаных за абразу праваслаўнай царквы, яе традыцый і канонаў выступалі каталікі і іўдзеі, што надавала гэтым справам у пэўным сэнсе палітычнае значэнне. Часцей за ўсё ўказаныя праступкі не былі звязаны з мэтанакіраванай прапагандай рэлігійнага характару. Аднак такія праявы таксама мелі месца. Напрыклад, справа Мінскага акруговага суда 1909 г. па абвінавачванні В.А. Чарняўскага ў тым, што ён распаўсюджаў друкаваныя матэрыялы, змест якіх заклікаў да пераходу з праваслаўя ў каталіцтва. Знойдзеныя ў яго брашуры «Правда ли, что папу выдумали католики» мелі яскрава выражаны антыправаслаўны характар. У прыватнасці, гаварылася: «Праваслаўныя святары замест пастырскага жэста Святога Пятра аддаюць перавагу кнуту царскіх чыноўнікаў, атрымліваючы за гэта жалаванне і ордэны; лускаюць пыл у вочы і падманам перашкаджаюць падпарадкавацца папе, утрымліваючы ў спячым павінаванні ў справах веры царскім законам замест Евангелля» [3, арк. 2 адв.]. Чарняўскі быў прыгавораны да заключэння ў крэпасць тэрмінам на 10 месяцаў [3, арк. 24]. Цікава, што ў гэтых адносінах выклікае таксама справа 1910 г. аб студэнце каталіцкай духоўнай акадэміі І.А. Вяжбіцкім, які абвінавачваўся ў тым, што ў сваёй публічнай пропаведзі заклікаў праваслаўных пераходзіць у сваю канфесію. Ён быў прызнаны вінаватым і прыгавораны да арышту тэрмінам на 2 месяцы [4, арк. 35–36]. Вялікая колькасць спраў была ўзбуджана супраць каталіцкіх святароў за здзяйсненне абрадаў вячання змешаных шлюбаў, а таксама за хрышчэнне дзяцей ад іх. Увогуле, асноўным відам пакарання за рэлігійныя злачынствы (не ўлічваючы святатацтва, разрыцця магіл і лжэпрысягі) быў арышт (ад некалькіх тыдняў да некалькіх месяцаў). Так, з 16 асуджаных Мінскім акруговым судом у 1884–1886 гг. па арт. 176–183 і 210–218 Улажэння аб пакараннях, 15 было прыгаворана менавіта да арышту [1]. У той жа час больш сур'ёзныя справы аб рэлігійных злачынствах, звязаных з антыправаслаўнай прапагандай ці прыналежнасцю да забароненых рэлігійных кірункаў, у большасці выпадкаў перадаваліся да разгляду судовым палатам, а рэпрэсіі па іх былі больш жорсткімі.

Асаблівы ўсплёск колькасці асуджаных за рэлігійныя злачынствы назіраўся ў Паўночна-Заходнім краі пачынаючы з 1909 г. Капі ў 1904–1908 гг. агульнымі судовымі ўстановамі 5-ці заходніх губерняў па адпаведных справах да розных відаў пакарання было прыгаворана 98 чалавек, то ў 1909–1913 гг. – 495 (у 5,4 разы больш) [5]. І гэта нягледзячы на тое, што паводле законаў ад 17 красавіка 1905 і 14 сакавіка 1906 г. адмянялася крымінальная адказнасць за пераход з праваслаўя ў іншыя хрысціянскія канфесіі, хрышчэнне дзяцей не па праваслаўным абрадзе, нават у выпадку, калі адзін з бацькоў быў праваслаўным, і інш. [6–9]. Калі ўлічыць, што ад моманту здзяйснення злачынства да вынясення прыговору суда звычайна праходзіў

значны прамежак часу, то ўласна рост рэлігійнай злчыннасці пачынаецца адразу пасля заканчэння рэвалюцыі 1905–1907 г. Гэта можна растлумачыць, па-першае, тым, што ў спуацыі рэзкага ўсплэску дзяржаўных злчынстваў і супраць парадку кіравання падчас рэвалюцыйных падзей, органы паліцыі, корпуса жандараў, судовыя ўстановы большую ўвагу ўдзялялі менавіта ім. Па-другое, за гэты перыяд адбыліся значныя змены ў грамадскай свядомасці, у якой разбуралася ўяўленне аб недагэталінасці для крыткі як самога самадзяржаўнага ладу, так і яго ідэалагічнага падмурка – праваслаўнай царквы.

У лўрэх дзяржава бачыла адну з найбольш небяспечных катэгорый грамадзян не толькі для палітычнага ладу самадзяржаўя, але і для праваслаўнай царквы. У сакрэтным цыркуляры Міністэрства юстыцыі ад 24 лютага 1893 г. аб нядопуску каталікоў і ўдзееў у склад прсыяжных засядацеляў па справах, у якіх у якасці абвінавачаных выступалі праваслаўныя святары, найбольш небяспечнымі называліся менавіта яўрэі, адносна якіх «маюцца сумневы ў бесстаронных адносінах іх да прадстаўнікоў праваслаўнага духавенства» [10, арк. 2]. Гэта, безумоўна, была праява дыскрымінацыі прадстаўнікоў каталіцкага і ўдзеейскага веравызнанняў, як у рэлігійных, так і судовых адносінах, бо ў выпадку, калі абвінавачанымі выступалі іх святары, ніякіх абмежаванняў колькасці праваслаўных сярод прсыяжных засядацеляў не было.

Небяспеку для праваслаўнай царквы ўрад бачыў не толькі з боку каталіцтва і ўдаізму, але і іншых рэлігійных кірункаў (напрыклад, штундызму). Цыркуляр Міністэрства юстыцыі ад 28 лютага 1886 г. прадпісаў чынам пракурорскага нагляду ўдзяляць асобую ўвагу неадкладнаму ўзбуджэнню і хутчэйшаму вырашэнню спраў, звязаных з распаўсюджаннем вучэння секты штундыстаў [11, арк. 14]. А ў адпаведнасці з сакрэтным цыркулярам Міністэрства юстыцыі ад 5 лістапада 1894 г., судовыя ўстановы павінны былі садзейнічаць забароне пад пагрозай прыцягнення вінаватых да судовай адказнасці ўсіх мапівенных сходаў штундыстаў [12, арк. 59–59 адв.]. Асабліваю папулярнасць гэта вучэнне атрымала ў Херсонскай і Кіеўскай губернях. Менавіта з апошняй, відавочна, штундызм гранік у Магілёўскую губерню, дзе таксама былі зафіксаваны яго правы [13, с. 38]. У 1888 г. да суда за распаўсюджанне гэтага вучэння былі прыцягнуты сяляне вёскі Уць Гомельскага павета Пімен Піскуноў і Леў Пехцераў. Паводле матэрыялаў крымінальнай справы, якую разглядаў Магілёўскі акруговы суд, П. Піскуноў у размовах з іншымі сялянамі казаў, што праваслаўныя святары грабляць народ, спяганячы з прыхаджан розныя падаці; што яны – наёмнікі і рабаўнікі, «бо служача за грошы, збіраючы іх з прыхода, і невядома, куды дзваючы» [14, арк. 2 адв. – 3, 4]. Спачатку ён схіліў у штундызм сваіх бацькоў, жонку і дзяцей, а затым і Л. Пехцерава, а той, у сваю чаргу, – членаў сваёй сям'і. Адметна, у абвінаваўчым акце гаварылася, што Л. Пехцераў вадзіў сваіх дзяцей на «штундзісція сходы» [14, арк. 3 адв.]. Гэта сведчыць аб тым, што дадзены рэлігійны кірунак атрымаў у адзначанай мясцовасці даволі значную папулярнасць. Усе прсыяжныя на судзе над П. Піскуновым былі праваслаўныя, а каталікі і стараабрадцы са спісу былі выкрэслены [14, арк. 51], відавочна, па ініцыятыве пракурора. Па яго ж хадаініцтве справа разглядалася за зачыненымі дзвярыма. П. Піскуноў быў прызнаны прсыяжнымі вінаватым, але заслугоўваючым патурання. Нягледзячы на гэта, а таксама на тое, што абвінавачаны падчас следства прызнаўся ў памылковасці сваіх папярэдніх поглядаў і аб сваёй адданасці праваслаўнай веры, прыговор суда быў жорсткім – пазбаўленне ўсіх правоў стану і ссылка на пасяленне ў Закаўказзе [14, арк. 55–55 адв.]. Такі прысуд паказаўся неапраўдана суровым нават пракурору Магілёўскага акруговага суда, які хадаінічаў не прыводзіць прыговор у выкананне, замяніўшы яго аддачай Піскунова пад асобы нагляд паліцыі. Але прыговор у выніку быў пакінуты ў mocy, і ў верасні 1888 г. Піскуноў быў адпраўлены на Каўказ [14, арк. 85]. Усё гэта можа быць сведчаннем таго, што дадзеная справа мела паказальны характар. Жорсткі прыговор па ёй павінен быў папярэдзіць на будучыню распаўсюджанне штундызму ў рэгіёне. Тым больш, што Л. Пехцераў, аналагічная справа ягора разглядалася крыху пазней, увогуле быў вызвалены з-пад суда, у сувязі з тым, што «вярнуўся ў лона праваслаўнай царквы» [14, арк. 86].

На тэрыторыі Беларусі пражывала даволі вялікая колькасць раскольнікаў, у якіх дзяржава таксама бачыла значную пагрозу для праваслаўнай царквы. Асабліваю ўвагу ўлады ўдзялялі справам аб перамяненні з праваслаўя ў раскол. Напрыканцы 1883 г. акруговыя суды, у прыватнасці Мінскі, атрымалі правілы Міністэрства юстыцыі з паметкай «сакрэтна» ад 11 кастрычніка 1883 г., якімі яны павінны былі кіравацца пры выдзненні такіх спраў. У прыватнасці, пры допыце раскольнікаў забаранялася задаваць пытанні, якія тычыліся сутнасці іх рэлігійнага вучэння і, у асаблінасці, іх меркаванняў наконт існуючай улады, асобы цара, а таксама

праваслаўнай царквы [15, арк. 4]. Палтыка ўрада адносна раскольнікаў наслі ў пэўным сэнсе дыскрымінацыйны характар і ў плане абмежавання іх правоў на судзе. Сакрэтнае цыркулярнае прадпісанне Міністэрства юстыцыі ад 17 чэрвеня 1890 г. на імя пракурора Віленскай судовай палаты патрабавала ад падначаленых яму чыноў пракуратуры карыстацца арт. 636 Статута крымінальнага судаводства і адводзіць са складу прысяжных засядацеляў раскольнікаў «ва ўсіх выпадках, калі маюцца падставы лічыць прадурэжымымі адносіны апошніх да падсудных» [16, арк. 8–8 адв.]. На практыцы гэта фактычна азначала, што ў выпадках, калі падсудны быў раскольнік, то сярод прысяжных засядацеляў не магло быць яго адзінаверцаў, нават па справах, якія не насілі рэлігійнага характару. Ва ўмовах таго вялізнага значэння, якое мела рэлігія ў жыцці чалавека таго часу, калі людзі фактычна ідэнтыфікавалі сябе менавіта па канфесійнай прыкмеце, падобная сітуацыя наслі сапраўды дыскрымінацыйны характар адносна раскольнікаў. У дадзеным аспекце варта ўгадаць і абмежаванні пры адборы прысяжных засядацеляў для яўрэяў. Па словах А.М. Ларына, у пераважна праваслаўнай Расіі прысяжныя былі далёкія ад рэлігійнай нецярпімасці, ксенафобіі, шавінізму [17, с. 33]. Аднак такое сцверджанне бачыцца даволі спрэчным. Справа ў тым, што прысяжныя павераныя ўяўлялі сабой своеасаблівы зрэз тагачаснага грамадства, для якога, хаця і не заўсёды ў адкрытай форме, усе ж такі былі ўласцівы вышэйадзначаныя з’явы. У Заходнім краі нацыянальна-рэлігійныя супярэчнасці ўзмацняліся сацыяльнымі фактарам, у прыватнасці, несупадзеннем інтарэсаў праваслаўнага сялянства, дваранства рымска-каталіцкага веравызнання, а таксама яўрэйскіх прадпрымальніцкіх колаў. Так, многія мерапрыемствы ўрада ў судовай сферы на тэрыторыі Заходняга краю насілі дыскрымінацыйны характар па канфесійнай прыкмеце. Але ў той жа час улады баяліся абвастрэння тут канфесійнай нецярпімасці. Таму судовыя ўстановы падыходзілі да пакаранняў за рэлігійныя злачынствы вельмі асцярожна, каб не даваць падстаў да нараканняў у бок адміністрацыі за пераслед іншаверцаў [18, с. 156].

Такім чынам, мы бачым, што судовыя ўстановы Беларусі ў апошняй трэці XIX – пачатку XX ст. былі важным інструментам расійскіх улад у справе ажыццяўлення тут сваёй палітычнай волі. У прыватнасці, гэта выразілася ў абароне інтарэсаў праваслаўнай царквы, якая з’яўлялася важнейшым элементам ідэалогіі самадзяржаўя.

Літаратура і крыніцы

1. Падлічана па: Отчётный ведомостям Минского окружного суда за 1884–1886 гг. // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Фонд 183. – Воп. 1. – Спр. – 18, 44, 67.
2. Падлічана па: Своды статистических сведений по делам уголовным, производившимся в судебных учреждениях, действующих на основании уставов Императора Александра II / Издание Министерства юстиции. – СПб.: Типография Правительствующего Сената, 1902–1904.
3. Дело Минского окружного суда по 2 уголовному отделению без участия присяжных заседателей о крестьянине Витольде Антонове Чернявском, обвиняемом по 90 ст. Уголовного уложения. 1909 г. // НГАБ. – Фонд 183. – Воп. 2. – Спр. 20411.
4. Дело Минского окружного суда по 2 уголовному отделению без участия присяжных заседателей о студенте римско-католической духовной академии Иосифе Антонове Вержбицком, обвиняемом по 90 ст. Угол. уложения. 1910 г. // НГАБ. – Фонд 183. – Воп. 2. – Спр. 22265.
5. Падлічана па: Своды статистических сведений по делам уголовным, производившимся в судебных учреждениях, действующих на основании уставов Императора Александра II / Издание Министерства юстиции. – СПб.: Типография Правительствующего Сената, 1889–1910; Своды статистических сведений о подсудимых, оправданных и осужденных по приговорам общих судебных мест, судебно-мировых установлений и учреждений, образованных по законоположениям 12 июля 1889 года / Издание Министерства юстиции. – СПб.: Сенатская типография, 1911–1916.
6. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). – Собр. 3. – Т. 25. – 1905. – Отд. 1. – № 26125.
7. ПСЗРИ. – Собр. 3. – Т. 25. – 1905. – Отд. 1. – № 26126.
8. ПСЗРИ. – Собр. 3. – Т. 26. – 1906. – Отд. 1. – № 27559.
9. ПСЗРИ. – Собр. 3. – Т. 26. – 1906. – Отд. 1. – № 27560.
10. Наряд № 3. Товарища прокурора Минского окружного суда за 1893 год. Секретной и конфиденциальной переписки 1893 г. // НГАБ. – Фонд 194. – Воп. 1. – Спр. 15.
11. № 3. Секретной и конфиденциальной переписки 1886 г. // НГАБ. – Фонд 197. – Воп. 1. – Спр. 7.
12. Дело о проверке благонадежности нравственных и служебных качеств, благонадежности разных лиц 1893–1901 гг. // НГАБ. – Фонд 183. – Воп. 1. – Спр. 165.

13. Стрельбицкий, И. Краткий очерк шундизма и свод текстов, направленных к его обличению / И. Стрельбицкий. – 3-е изд., испр. – Одесса: Тип. Е.И. Фесенко, 1895. – 216 с.
14. Производство 1 уголовного отделения Могилёвского окружного суда о кр-нах Пимене Ефимиеве Пискунове и Льве Михайлове Пехтерове, обвиняемых по 196 ст. Улож. о наказ. 1888 г. // НГАБ. – Фонд 2131. – Вол. 1. – Спр. 25.
15. Указы Сената об изменении наказаний за присвоения и растраты, о взысканиях о нарушения постановлений о работе малолетних на заводах, фабриках и в ремесленных заведениях, циркуляры Министерства юстиции о составлении списков присяжных заседателей и др. 1883–1884 г. // НГАБ. – Фонд 183. – Вол. 1. – Спр. 2.
16. Наряд канцелярии товарища прокурора Минского окружного суда по Борисовскому уезду №3. Конфиденциальной и секретной переписки 1890 г. // НГАБ. – Фонд 197. – Вол. 1. – Спр. 12.
17. Ларин, А.М. Из истории суда присяжных в России / А.М. Ларин. – М.: Б. и., 1995. – 104 с.
18. Белевич, Ф.Р. Судебная реформа 1864 года и политика русского самодержавия по отношению к лицам польского происхождения в Белоруссии : материалы к IX конференции молодых учёных. Общественные науки / Ф.Р. Белевич; АН БССР; под ред. Т.С. Горбунова. – Минск, 1964. – С. 150–159.